

UOT-811.512.162

Səhifə: 170-174

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.2.170>

Sevinc Talibova
Bakı Avrasiya Universiteti, doktorant
Sevinctalibova08@gmail.com
ORCID: 0009-0009-8415-0447

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN LÜĞƏT TƏRKİBİNƏ DAXİL OLAN ALINMALAR

XÜLASƏ

Müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikası yeni siyasi-iqtisadi sistemin, eləcə də qloballaşma dövrünün tələblərindən irəli gələrək dünyanın əksər dövlətləri ilə diplomatik, iqtisadi, mədəni əlaqələr qurmuş, beynəlxalq təşkilatlara üzv olmuşdur. Dövlətlərarası əlaqələr dillərarası əlaqələrin də qurulmasına və dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Texnologiyanın sürətli inkişafı, siyasi gündəmin müxtəlifliyi, iqtisadi proseslərin dəyişkənliyi, mədəniyyət sahəsindəki yeniliklər dillərə təsirsiz qalmır. Son dövrlər Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə daxil olan alınma sözlər mənşə müxtəlifliyi ilə əvvəlki illərdən fərqlənir. Məqalədə müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə fransız, yunan, alman, rus, hind, yapon və başqa dillərdən kontaklı və ya kontaksız keçmiş alınma söz-terminlər seçilmiş lüğətlərə əsasən təyin edilmiş, işlənmə sahələri üzrə qruplaşdırılmışdır. Müstəqillik illərində dilimizə keçən alınma sözlərin toplandığı lüğətlərdə demək olar ki, fransız, alman, latın, yunan, rus, hind, yapon mənşəli alınma sözlərin kəmiyyətində artım müşahidə olunur. Bu sözlərin bir qismi dilimizə birbaşa mənbə dillərlə əlaqələr nəticəsində, bir qismi isə ingilis, rus, türk, dili vasitəsi ilə daxil olmuşdur.

Açar sözlər: lüğət tərkibi, alınma söz, kontaklı alınma, kontaksız alınma, müstəqillik illəri.

Giriş: Sözləmə hadisəsinin tarixi qədimdir. Xalqların, millətlərin qarşılıqlı iqtisadi, siyasi, mədəni münasibətlərinin fonunda təzahür edir. Ayrı-ayrı dövrlərdə dillərin bir-birinə təsir miqyası, motivi fərqli olmuşdur. Müstəqillik dövrü informasiyanın sürətlə yayılması, dünyada baş verən hadisələrin yeni məzmun kəsb etməsi, cəmiyyətin ayrı-ayrı sahələrinin sürətli inkişafı, yeni münasibətlər sisteminin yaranması baxımından yeni bir mərhələdir. Bəşəriyyətin inkişafının heç bir mərhələsində xalqların, millətlərin bir-biri ilə təması, “alış-veriş” bu qədər sıx, sürətli, operativ olmamışdır.

Bir dilin digər dildən söz almasının əsasında mədəni, iqtisadi bəzi hallarda isə hərbi tərəqqi, inkişaf dayanır. Dilçilik ədəbiyyatında sözləmənin başlıca səbəbi kimi mənbə dildə yeni anlayışı ifadə edəcək sözün olmaması tezisi götürülür. “*Reseptor dilin koqnitiv bazasında müvafiq anlayışın olmaması sözləmənin əsas səbəbidir*” [5, s. 308]. Sözləmə sadə və çox vaxt təsadüfi bir linqvistik hadisə kimi görünə bilər, müəyyən qanunauyğunluğa malikdir. O cəmiyyət və dilin qarşılıqlı əlaqəsi, linqvistik, sosioloji, psixoloji faktorların, mədəniyyətlərin qarşılıqlı təması fonunda təzahür edir.

Dillərarası əlaqələr çoxşaxəli və müxtəlif istiqamətlidir. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibindəki sözlərin mənşəyinə nəzər saldıqda bunu aydın görmək olur. A. Qarayev Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə daxil olan alınma sözlərin genoloji təsnifatı haqqında yazır: “*Azərbaycan dilində ümumtürk, ərəb, fars, dillərinin sözlərindən başqa dünyanın 27 dilinin, o cümlədən 20 Avropa dilinin on minə yaxın sözü işlənməkdədir*” [2, s.31]. A. Qarayev alınma sözlərin təsnifatı zamanı etimon və mənbə dil anlayışlarının nəzərə alınmasını vacib hesab etmişdir. R. Heydərov dillərarası əlaqələrdən irəli gələrək dünya dillərində olan alınmaları geneoloji təsnifatına görə qruplaşdırmış və əsasən alınmaların bir neçə mənbə dildən götürüldüyünü qeyd etmişdi: “*Klassik alınmalar, Avropa dillərindən alınmalar, ərəb, fars dilindən alınmalar, uzaq Şərq və hind-çin alınmaları, rus alınmaları, amerikanizmlər, afrikanizmlər*” [1, s.119]. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində müxtəlif dillərdən kontaklı və ya kontaksız yolla alınmış leksik vahidlər var. Müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə mənsəəcə latın, yunan, fransız, ərəb, italyan və başqa

dillərdən bir çox leksik vahidlər daxil olmuşdur. Bu sözlərin əksəriyyəti rus, ingilis, türk dillərinin vasitəçiliyi ilə dilimizə daxil olmuşdur. Bəzən bu vasitəçilikdə bir deyil, bir neçə dil iştirak edir. Müasir dövrdə sözün hansı dilin vasitəsilə digər dilin lüğət tərkibinə keçdiyini müəyyənləşdirmək olduqca çətindir. Yeni anlayış və məfhumların adlarını bildiren leksik vahid internet vasitəsilə eyni zamanda çoxsaylı dil istifadəçilərinin ixtiyarına verilir. Ölkəmizdə əsasən dünya informasiya məkanına çıxış, rus, ingilis, türk dilləri vasitəsilə reallaşdığı üçün mənşəcə digər dillərə məxsusi sözlərin də həmən dillər vasitəsilə alınma ehtimalını çoxaldır. Bu alınmaları aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

Latın mənşəli söz-terminlər. “Yeni sözlər və mənalar” lüğətində 318, “Yeni alınma sözlər” lüğətində isə 348 latın mənşəli söz qeydə alınmışdır. Qeyd edək ki, qeyd olunan statistika müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə daxil olan alınmalara əsasən aparılmışdır. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya və izahlı lüğətinə daxil olan bütün alınma sözləri əhatə etmir.

Azərbaycan dilinin latın dili ilə birbaşa dil əlaqələri olmadığına görə bu dildən alınmalar əsasən kontaklı alınmalardır. Latın dilindən alınmaların işləndiyi tematik sahələrə nəzər saldıqda elm-texnikanın inkişafı ilə əlaqədar söz və terminlərin dilimizin lüğət tərkibinə daxil olduğunu müşahidə edirik. Latın dili uzun illər Avropada elm dili olmuşdur. Bu səbəbdən, Avropa dillərinin əsas terminoloji bazasının formalaşmasında latın dilindən alınan sözlər iştirak etmişdir. Azərbaycan dilinin Avropa dilləri ilə həm kontaklı, həm də kontaksız əlaqələri nəticəsində həmən dillərin vasitəsilə dilimizin lüğət tərkibinə latın mənşəli sözlər də keçmişdir. Müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində latın mənşəli sözlərin çoxalması məhz Avropa dövlətləri ilə sıx əlaqələrin qurulması ilə bağlıdır. Latın mənşəli sözlərin işlənmə dairəsi də kifayət qədər genişdir.

Tibbi terminologiyada istifadə olunan abdominal, abdominoplastik, akupunktura, autizm, blefaroplastika, botoks, demodekoz, botulinoterapiya, depilyasiya, endometriya, hipertrixoz, immobilizasiya, konsolidasiya, ambulans, depressiya, detoks, donor, hallüsinasiya, intoksikasiya, kariyes, kastrasiya, mammoqrafiya, manual, pasiyent, pulmonologiya, puls, punksiya, reabilitasiya, rezidentura, surroqat, donor, transplantasiya, transeksual və s. latın mənşəli terminlər tibbin ayrı-ayrı sahələrinin inkişafı, xüsusilə kosmetik-cərrahiyyənin, dünyada və ölkəmizdə tələbatlı xidmət sahəsinə çevrilməsi ilə əlaqədar dilin lüğət tərkibinə daxil olmuşdur. Qeyd olunan söz-terminlər həm yazılı, həm də şifahi mətbuatda sıxlıqla işlənir.

Autizm. “*Autizm sosial münasibət sferasında çatışmazlıq və təkrarlanan davranışlarla müşahidə olunan beyndəki nevroloji inkişaf pozuntusudur*”[6].

Reabilitasiya. “*Müharibə əlillərinin, veteranlarının psixoloji-reabilitasiya və sosial problemlərinin həllinə dəstək layihəsi davam edir*”[7].

Müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində aparılan islahatlar xüsusən Avropa təhsil məkanına inteqrasiya bu sahəyə aid bakalavr, kurikulum, magistr, magistratura, mobillik, parsial, repetitor, sillabus, kollokvium, akkreditasiya, rezidentura, summativ və s. latın mənşəli sözlərin alınmasına səbəb olmuşdur.

Sosiologiya və psixologiya sahəsinə aid latın mənşəli elmi terminlər müasir Azərbaycan dilinin terminoloji leksikasının zənginləşməsində aktiv rol oynayır. “Yeni sözlər və mənalar” lüğəti və “Yeni alınma sözlər” lüğətində latın mənşəli abstinensiya, arbitron, debil, diskresiya, dominant, ekstrasens, eqo, elektorat, emitent, erudisiya, erudit, fanat, fan-klub, fokus-qrup, frustrasiya, imperativ, impulsiv, indiferent, infantil, inspirasiya, konformizm, konqlomerat, konsolidasiya, konstruktiv, korporativ, kredo, kult, qrafomaniya, marginal, mediaakratiya, medialogistika, medialogiya, mental, mesenat, multikulturalizm, pretenziya və s. söz-terminlər qeydə alınmışdır.

Azərbaycan mədəniyyəti dünya mədəniyyətinin ayrılmaz bir hissəsidir. Son illər dünya mədəniyyət sahəsində yenilikləri əks etdirən çoxlu söz və terminlər dilimizin lüğət tərkibinə daxil olmuşdur. Bu sözlərin içərisində latın mənşəli akkulturasiya, animasiya, adivizual, eksolikasiya, ekstraordinar, ekvilibristika, imitasiya, kreativ, kulturologiya, kuryoz, kultür, nominasiya, oriyental, simulyakr, silvilizasiya, statuya, trofologiya, unikal, vakxanaliya, yuvenologiya, kameraman və s. söz-terminlərə də rast gəlmək mümkündür.

Azərbaycan dilinin hərbi terminologiyasında adyunktura, anneksiya, demilitarizasiya, ekspansiya, ekstremal, evakuasiya kimi latın mənşəli hərbi terminlər də yer almışdır. II Vətən

müharibəsindən sonra mətbuatda tez-tez işlənən latın mənşəli hərbi terminlərdən biri də demilitarizasiya terminidir. “*Ermənistan demilitarizasiya zonasını sərhəddə deyil, öz ərazisi daxilində yarada bilər*” [8].

Yunan mənşəli söz-terminlər. “Yeni sözlər və mənalar” lüğətində 253, “Yeni alınma sözlər” lüğətində isə 365 yunan mənşəli söz qeydə alınmışdır.

Müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində daxil olan yunan mənşəli tibbi terminlər: *abaziya, abuliya, adenoma, akologiya, aqnoziya, alqologiya, allerqologiya, allopatiya, alloplastika, amneziya, andrologiya, anemiya, anemologiya, angiologiya, angiografiya, antidepressant, artrologiya, astiqmatizm, atrofiya, aitifagiya, autizm, bioetika, distrofiya, endoskopiya, hematologiya, hemodializ, hemofiliya, hepatit, isterika, işemiya, kinesika, klonlaşdırma, leprologiya, letargiya, loymologiya, metabolizm, monologiya, narkologiya, neyrobionika, pandemiya, paroksizm, patopsixologiya, pedofiliya, periferiya, perinatal, proktologiya, psixomotor, psixotrop, sarkologiya, satiriazis, sitologiya, taxikardiya, talassemiya, tanatologiya, toksin, tomoqrafiya* və s. Ayrı-ayrı xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə və eyni zamanda tibbi maarifləndirmə ilə əlaqədar görülən işlərin nəticəsində qeyd etdiyimiz tibbi terminlərin bir qismi sahə terminologiyasında işlənməklə yanaşı, ümumişlək xarakter də almışdır. “*Mövcud pandemiya şəraiti ilə əlaqədar olaraq, növbəti həftədən etibarən tədrisin təşkili ilə bağlı yeni normaların tətbiqi planlaşdırılır*” [9].

Müxtəlif elm sahələrinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq abiogenez (biol), adenologiya (kim), aerodinamika (fiz), qeroklimatologiya (met), aerologiya (met), aerolitologiya (geolog), aeronavtika (mex), akridologiya (zoo), aqava(bot), aqnostizim (fəls), aqriologiya (tarix), aletologiya (fəls) kimi yunanmənşəli terminlər ayrı-ayrı elm sahələrində işlənir.

Fransız mənşəli söz-terminlər. “Yeni sözlər və mənalar” lüğətində 117, “Yeni alınma sözlər” lüğətində isə 217 fransızca söz qeydə alınmışdır.

Müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində fransız mənşəli sözlər ingilis, türk və rus dili vasitəsilə dilimizə daxil olmuşdur. Həm ingilis, həm də türk dilinin lüğət tərkibində fransız mənşəli sözlər sayca çoxluq təşkil edir. XVII-XVIII əsrlərdə Rusiyada fransız mədəniyyətinə marağın artması, rus dilinin lüğət tərkibinə də təsirsiz ötürmədi. Lakin rus dili vasitəsilə fransız mənşəli sözlərin Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə daxil olması daha çox sovet hakimiyyəti illərində baş vermişdir. Müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin hər iki dillə birbaşa təması nəticəsində fransız mənşəli sözlərin dilin lüğət tərkibinə daxil olmasına səbəb oldu. Verilmiş statistik məlumatda bunu aydın görmək mümkündür. Dünya moda, dəb sənayesinin mərkəzi olan Fransanın dövlət dili olan fransızcadan Azərbaycan dilinə avanqardizm, ekstravaqant, eleqant, imponant, jalüz, kollaj, koloristika, kuturye, qran-pri, qrotesk, makiyaj, mansard, marionet, maskaron, memorial, postmodernizm, respektabel, reverans, revyü, subtitr, vitraj, vizajist və s. söz-terminlər keçmişdir.

Yapon mənşəli söz-terminlər: “Yeni sözlər və mənalar” lüğətində 11, “Yeni alınma sözlər” lüğətində isə 15 yaponca söz qeydə alınmışdır.

Bu sözlərin çoxu beynəlmiləl sözlərdir və əksər dünya dillərində işlənir. Lüğətlərdə qeydə alınmış yapon mənşəli sözləri işləndiyi sahələr üzrə qruplaşdırmaq olar: İdman: aykido, ippon, kibo, dan, tatami; Məişət: bikini, sake; İncəsənət: geys, kabuki, karaoke, harakiri, oriqami; Ədəbiyyat: hokku; Tibb: kardioskleroz; Coğrafiya:sunami; Texnologiya:tamaqoçi; Hüquq: yakudza

Alman mənşəli söz-terminlər: “Yeni sözlər və mənalar” lüğətində 28, “Yeni alınma sözlər” lüğətində isə 45 almanca söz qeydə alınmışdır. Bu sözlərdən, bundesver, efes, feldyege, feyerverk, forpost, kayzer, putç, ran, yeger hərbi, avtoban, birja, fraxt, investisiya, kambist, makler, iqtisadiyyat, bundestaq, burqomistr, kidnepper, kontrakt, lozunq, nostrifikasiya, ofisioz, opsiyon hüquq, siyasət sahələrində işlənir.

Ərəb mənşəli söz-terminlər. Müstəqillik illərində ərəb dilindən alınmaların iki formasına rast gəlmək olar. Saf və hibrid ərəb mənşəli sözlər. Saf ərəb mənşəli sözlərə dini məzmunlu bəhai, ilah, infaq, qəzavat, tilavət, ümrə, üsama, vəhabi, siyasi məzmunlu həmas, hizbullah, intifad və s. aiddir. Hibrid ərəb mənşəli islamofob (ərəb+yunan), islamfobiya (ərəb+yunan), qeyri-

media(ərəb+ing), qeyri-polemik (ərəb+yunan), mətbəx-studiya(ərəb+ital) və s. sözləri nümunə göstərmək olar.

Polyak mənşəli söz-terminlər: framuqa, kartec, kompetensiya, monopoliya, pani, ratuşa, reyestr, seym, subarenda

İtalyan mənşəli söz-terminlər: bravo, buffonada, fiasko, girlyanda, impresario, inkasso, inkoqnito, jiro, kapuçino, karyera, kolizey, qondola, lido, madonna, makiavellizm, marina, marinizm, martini, paparatsi, pitsa, portfolio, primadonna, serial, spagetti və s.

Nəticə: Alınma mənşəli söz-terminlərə nəzər saldıqda aydın olur ki, müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi mənşə cəhətdən əvvəlki illərə nəzərən müxtəlifliyi ilə səciyyələnir. Qloballaşan dövrün tələblərindən irəli gələrək müxtəlif dillərlə birbaşa siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin təması sözlərin prosesini aktivləşdirir və dillərin bir-birinin lüğət tərkibini zənginləşdirməsinə təkan verir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Heydərov R. Dillərin inkişafında dil əlaqələrinin rolu. Bakı, Elm və təhsil. 2013, səh. 216
2. Qarayev A. Müasir Azərbaycan dilində Avropa mənşəli leksik alınmalar. Bakı, Azərbaycan, 1989, səh. 95
3. Məhərrəmli Q. Yeni alınma sözlər lüğəti. Bakı: ADTM. 2021, səh. 398
4. Məmmədli İ. Yeni sözlər və yeni mənalar lüğəti. Bakı, Elm və təhsil, 2016 səh. 275
5. Nağısoylu M, Sadıqova S. Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşmə mənbələri və inkişafı. Bakı, Elm, 2020, səh. 416
6. <https://www.autizmportali.az/autizm>
7. https://azertag.az/xeber/muharibe_elillerinin_veteranlarinin_psixoloji_reabilitasiya_ve_sosial_problemlerinin_helline_destek_layihesi_davam_edir-2750414_19.06.2023
8. <https://ednews.net/az/news/analytical-wing/484583-ermenistan-demilitarizasiya-zonasini-serhedde-deyil22.10.2021>
9. <https://edu.gov.az/announcements/15836-1>

Севиндж Талыбова

Займствования, вошедшие в словарь азербайджанского языка в годы независимости

Резюме

В годы независимости Азербайджанская Республика установила дипломатические, экономические и культурные отношения с большинством стран мира и стала членом международных организаций, исходя из требований новой политической и экономической системы, а также эпохи глобализации.

Межгосударственные отношения привели к установлению межъязыковых связей, в результате чего обогатился словарный запас языка. Быстрое развитие технологий, разнообразие политической повестки дня, изменчивость экономических процессов, инновации в сфере культуры не остаются без влияния языков. Займствованные слова, вошедшие в словарный запас азербайджанского языка в последнее время, отличаются от предыдущих лет разнообразием происхождения.

В статье за годы независимости в избранные словари были добавлены слова и термины, заимствованные из французского, греческого, немецкого, русского, индийского, японского и других языков контактно или бесконтактно (Г.Магеррамли "Новые заимствованные слова", «И.Мамедли «Новые слова и значения») в основном присваиваются, сгруппированные по направлениям развития. В годы независимости, по данным обоих словарей, где собраны заимствования, вошедшие в наш язык, можно наблюдать увеличение количества заимствований французского, немецкого, латинского, греческого, русского, индийского и японского происхождения. Некоторые из этих слов вошли в наш язык в

результате непосредственного контакта с языками-источниками, а некоторые пришли при посредничестве английского, русского, турецкого языка.

Ключевые слова: *словарный состав, заимствованное слово, контактное приобретение, бесконтактное приобретение, годы независимости.*

Sevinj Talibova

The borrowed words included in the Azerbaijan vocabulary during the years of independence

Summary

During the years of independence, The Republic of Azerbaijan has established diplomatic, economic and cultural relations with most countries of the world and has become a member of international organizations based on the demands of the new political and economic system as well as the era of globalization. Interstate relations have led to the establishment of interlinguistic relations as a result of which the vocabulary of the language has been enriched. The quick development of technology, the diversity of the political agenda, changes in economic processes innovations in the culture do not affect languages. Borrowed words included in the Azerbaijani language differ from previous years to their diversity of origin in recent times.

In the article during the years of independence, words and terms borrowed from French, Greek, German, Russian, Indian, Japanese and other languages to the Azerbaijani language based on selected dictionaries, (G.Muharramli “New borrowed words”, İ.Mammadli “New words and meanings”) were grouped by development area. According to both dictionaries where loanwords were collected during the years of independence it is said that there has been an increase in the number of loanwords of French, German, Latin, Greek, Russian, Indian, Japanese origin. Some of these words include to our language as a result of direct contact with the source languages and some of them came through English, Russian and Turkish languages

Key words: *lexicon, loanwords, loanwords with contact, without contact, the years of independence*

Çapa tövsiyə edən: *Bakı Avrasiya Universiteti*

Rəyçilər: *dosent Təhminə İsmayılova*
fil.ü.f.d. İlhamə Şıxıyeva